

Dzieje Izby Pamięci Narodowej poświęconej filii obozu w Dzierżąnej i kronika zjazdów byłych więźniarek i więźniów, organizowanych w gminie Zgierz

Na przełomie 1984 i 1985 r. zawiązał się komitet organizacyjny, którego celem było doprowadzenie do powstania Izby Pamięci Narodowej poświęconej historii Niemieckiego Obozu Koncentracyjnego dla Małoletnich w Łodzi przy ul. Przemysłowej, w szczególności dokumentującej dzieje jego filii zlokalizowanej we wsi Dzierżąna w l. 1942-1945. Myśl o powołaniu Izby stanowiła kontynuację wcześniejszej inicjatywy grona nauczycieli Szkoły Podstawowej w Dzierżąnej podjętej w związku z odsłonięciem tablicy pamiątkowej na budynku szkoły w 1972 r. W skład komitetu weszli: Jan Jarota – emerytowany nauczyciel, prezes Zarządu Oddziału Związku Nauczycielstwa Polskiego, wcześniej zaangażowany w przygotowanie pierwszej Izby Pamięci, Józef Sadowski – mieszkaniec wsi Ciosny i Magdalena Hauke – nauczycielka w Szkole Podstawowej w Białej jako przewodnicząca. Po uzyskaniu zgody władz gminy zdecydowano, że Izba zostanie zlokalizowana w budynku szkoły w Dzierżąnej. Wyposażenie sfinansowała gmina Zgierz. Otwarcie Izby Pamięci w jej pierwszej siedzibie nastąpiło 31 maja 1986 r. w obecności byłych więźniarek: Salomei Fraś-Jeleń i Krystyny Pacut-Szpigiel oraz Józefa Witkowskiego więźnia obozu na Przemysłowej i autora książki „Hitlerowski obóz koncentracyjny dla małoletnich w Łodzi”. Po zwiedzeniu ekspozycji w budynku szkoły odbyło się spotkanie więźniarek z harcerzami Hufca Zgierz Gmina, uczniami szkół i mieszkańcami okolicznych wsi. Z uroczystości otwarcia Izby powstała audycja radiowa Łódzkiej Rozgłośni Polskiego Radia. Założona wtedy księga pamiątkowa zachowuje wszystkie wpisy osób zwiedzających Izbę po dziś dzień. Podczas tego spotkania i w wyniku rozmów z Józefem Witkowskim powstała koncepcja zorganizowania – już za rok – zjazdu byłych więźniarek obozu w Dzierżąnej. Autor książki o obozie dysponował adresami niemal wszystkich pań. Jego pomoc w nawiązaniu z nimi kontaktu oraz w niektórych kwestiach organizacyjnych była bardzo znacząca i niezwykle przydatna. Pierwszy zjazd odbył się w dniach 24-26 kwietnia 1987 r. i zapoczątkował serię bardzo udanych i ważnych historycznie spotkań organizowanych co dwa lata. Program tego i kolejnych zjazdów koncentrował się na spotkaniu z dziećmi, młodzieżą szkolną, także z zaproszonych szkół łódzkich oraz harcerzami Hufca Zgierz Gmina. Każda z byłych więźniarek dzieliła się wspomnieniami z tragicznych, obozowych przeżyć. II zjazd miał miejsce 21-23 kwietnia 1989 r. Pod koniec 1990 r. do Społecznego Komitetu dotarła informacja o decyzji Zarządu Gminy Zgierz w sprawie sprzedaży budynku szkoły w Dzierżąnej. Członkowie Komitetu byli przekonani, że bez względu na to, kto będzie właścicielem budynku, Izba powinna w nim pozostać, dlatego przewodnicząca zwracała się z prośbą o zachowanie dotychczasowego pomieszczenia z przeznaczeniem na Izbę Pamięci pod warunkiem, że budynek będzie remontowany. Stan techniczny szkoły był coraz gorszy. Do opuszczonych pomieszczeń wchodził nieproszony gość. Izba była zagrożona. Spotkania więźniarek nadal odbywały się regularnie. III zjazd miał miejsce w dniach 25-27 kwietnia 1991 r. Było to ostatnie spotkanie z udziałem J. Witkowskiego, który zmarł w listopadzie tego samego roku. Kolejny zjazd odbył się 15-18 kwietnia 1993 r. w Szkole Podstawowej w Białej. Latem 1994 r. Izba Pamięci przestała istnieć ze względu na stan techniczny budynku szkoły w Dzierżąnej. Od tej chwili wszystkie eksponaty przechowywane były w domu prywatnym przewodniczącej Komitetu Społecznego. Piąty zjazd więźniarek odbył się 4-7 maja 1995 r. Nie było Izby Pamięci. Spotkaniu więźniarek towarzyszyła okolicznościowa wystawa eksponatów, głównie zdjęć, zorganizowana w sali Ochotniczej Straży Pożarnej w Białej. Zaproszono młodzież, były

wspomnienia, a także spotkanie w ośrodku harcerskim w Grotnikach, co dało możliwość przekazania obozowych wspomnień dużej grupie młodzieży ze Zgierza i z żołnierzami Jednostki Wojskowej przy ul. Konstantynowskiej w Zgierzu. Rok później, 1 czerwca 1996 r. miało miejsce kolejne doniosłe wydarzenie. Obok budynku dawnej szkoły w Dzierżąnej, w którym mieściła się okresowo część filii obozu, odsłonięty został obelisk z pamiątkową tablicą. Znalazł się na niej napis: *Pamięci męczeńskiej pracy dzieci polskich więzionych przez hitlerowców w Dzierżąnej w latach 1943-1945 Dzierżąna 1995 Mieszkańcy Gminy Zgierz*. Obelisk ufundował ówczesny Zarząd Gminy Zgierz. W uroczystości wzięły udział były więźniarki zaproszone na VI zjazd. W tej niecodziennej lekcji historii uczestniczyli mieszkańcy okolicznych wsi, młodzież, harcerze z Hufca ZHP Zgierz, wojsko, OSP, organizacje społeczne działające na terenie gminy i miasta Zgierza. Przez kolejne lata nadal nie było Izby, trwały poszukiwania stosownego lokalu. W 2001 r. udało się urządzić okazjonalną wystawę eksponatów w Gminnym Ośrodku Kultury z okazji wspólnego posiedzenia Komisji Oświaty, Kultury, Sportu i Młodzieży Rady Gminy Zgierz (przewodnicząca – M. Hauke) oraz Komisji Oświaty, Kultury, Sportu i Rekreacji Rady Miasta Zgierza (przewodniczący – Jacek Brzeziński). W efekcie starań M. Hauke, wówczas radnej Rady Gminy Zgierz, dzięki życzliwości władz gminy i stosownych decyzji Rady Gminy Zgierz, 18 czerwca 2002 r. nastąpiło uroczyste otwarcie Izby Pamięci Narodowej w nowym pomieszczeniu, tj. w Szkole Podstawowej w Białej. Otwarcie Izby Pamięci w nowym miejscu połączone zostało z VII zjazdem byłych więźniarek. Gmina Zgierz sfinansowała remont i wyposażenie lokalu. Eksponaty znalazły należyte miejsce w gablotach i na tablicach. Wydana została okolicznościowa ulotka, zawierająca zdjęcia i historię powstania filii obozu w Dzierżąnej. W spotkaniu uczestniczyli uczniowie ze wszystkich gminnych szkół. Na zjeździe reprezentowany był Krajowy Związek Dzieci i Młodzieży Byłych Więźniów Obozu Koncentracyjnego przy ul. Przemysłowej w Łodzi z Kostrzyna nad Odrą. Obecni byli: Tadeusz Drożdżyk – prezes Zarządu, Kazimierz Jaszcz – sekretarz, Julian Omiotek – członek. Przybyli także inni więźniowie obozu przy ul. Przemysłowej: Marian Osses, Bernard Kichtenko, Piotr Michalczewski, Bronisław Grzybowski, Henryk Jankowski. Otwarcie Izby zarejestrowała Telewizja Polska – Oddział w Łodzi. W 2000 r. po generalnym remoncie oddany został do użytku przedwojenny pałacyk Adama Słomińskiego w Dzierżąnej, w którym urządzono hotel. Po raz pierwszy były więźniarki – wówczas dziewczynki, dziś – dorosłe kobiety, mogły spędzać czas i kwaterować w miejscu, które w czasie trwania obozu zajmował jego komendant. Nie kryły satysfakcji, że niedostępne i zakazane podczas okupacji pokoje Hansa Fugego stały teraz otworem i były do ich wyłącznej dyspozycji. Podobnie było w 2009 r. W 70. rocznicę wybuchu II wojny światowej Gmina Zgierz kolejny raz zaprosiła były więźniarki. Gminny Ośrodek Kultury z/s Dzierżąnej i Szkoła Podstawowa w Białej zorganizowały VIII zjazd. Wysłano 22 zaproszenia. Chęć przybycia na zjazd zgłosiło 9 więźniarek, przyjechało – 7. Jakże smutno było organizatorom odbierać powracające koperty z napisem „adresat zmarł” lub informacje telefoniczne od bliskich osoby zaproszonej o jej chorobie i niemożności wzięcia udziału w zjeździe. Spotkanie wspomnieniowe poprzedzone było mszą św. w kościele w Białej i zwiedzaniem Izby Pamięci Narodowej w Szkole Podstawowej w Białej oraz wykładem na temat historii filii obozu w Dzierżąnej. Centralnym punktem rocznicowego zjazdu stało się odsłonięcie na terenie Gminnego Ośrodka Kultury w Dzierżąnej pamiątkowej tablicy, która od kilku lat czekała przygotowana na tę chwilę staraniem dyr. Barbary Polasińskiej. Usytuowana została tuż przy pałacyku zajmowanym podczas trwania obozu

przez jego komendanta – H. Fugego. Osłonięcia dokonała M. Bar- Małocha przy współudziale wszystkich obecnych na zjeździe obozowych koleżanek. Pamiątką ze spotkania był okolicznościowy znaczek i ulotka informacyjna na temat obozu.

W dniach 25-26-27 września 2017 r. odbył się w gminie Zgierz kolejny zjazd byłych więźniów niemieckiego obozu dla polskich dzieci przy ul. Przemysłowej w Łodzi i jego filii w Dzierżąnej. Po raz dziewiąty spotkali się ci, którym udało się przetrwać głód, wyczerpującą pracę, choroby, bicie, poniżanie i rozłąkę z rodzicami. Głównym organizatorem było Gminne Centrum Kultury, Sportu, Turystyki i Rekreacji w Dzierżąnej, którym kierowała dyrektor Agnieszka Kwiatkowska. Mieszkańcy gminy Zgierz znów mieli okazję do zetknięcia się z żywą historią. W dotychczasowych zjazdach brały udział niemal wyłącznie panie, które jako dzieci były więzione w Dzierżąnej. Tym razem organizatorzy odstąpili od tej tradycji, gdy okazało się, że z grupy uczestniczącej w poprzednim zjeździe zmarło sześć osób. Ta wiadomość wywołała przygnębienie i smutek. Zaproszenia zostały zatem skierowane do byłych więźniów, nie tylko z podobozu w Dzierżąnej. Wysłano 16 zaproszeń, przyjechało 8 osób. Pozostałym stan zdrowia nie pozwolił na udział w uroczystościach. Licznie zgromadzona młodzież szkolna z nauczycielami i dyrektorami szkół gminnych, mieszkańcy okolicznych wsi, przedstawiciele władz administracyjnych, instytucji kultury, radni, sołtysi, członkowie stowarzyszeń, KGW, OSP obejrżeli program patriotyczny w wykonaniu uczniów Szkoły Podstawowej w Białej. Następnie zebrani wysłuchali edukacyjnego wykładu Blanki Magdaleny Hauke „O dzieciach bez dzieciństwa” połączonego z prezentacją dokumentów historycznych opowiadających o powstaniu obozu przy ul. Przemysłowej i jego filii w Dzierżąnej. Po wykładzie gospodarze oddali głos Gościom spotkania – ocalałym z obozowej kaźni. Ponadto Goście udzielali wywiadów dla TV Centrum w Zgierzu i TV Oddział w Łodzi. Dramatyczne relacje uzupełnione zostały emisją fragmentów filmu dokumentalnego „Nie wolno się brzydko bawić” w reżyserii Urszuli Sochackiej. Ostatni dziesiąty zjazd miał miejsce 5-8 listopada 2018 r.

Izba Pamięci Narodowej w Szkole Podstawowej im. Jana Kasińskiego w Białej jest często odwiedzana przez zorganizowane grupy turystów lub osoby indywidualne. Jej zbiory służą edukacji kolejnych pokoleń Polaków. Społeczny Komitet Izby Pamięci Narodowej już w 1986 r. nawiązał współpracę z Komendą Hufca ZHP Zgierz – gmina, z Chorągwią Łódzką ZHP, z Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi – Oddział w Radogoszczu. W kolejnych latach kilkakrotnie miała miejsce okolicznościowa, wzajemna wymiana eksponatów między izbą a muzeum. Opiekun Izby współpracuje z IPN, ze Stowarzyszeniem Poszkodowanych przez III Rzeszę, ze Szkołą Podstawową Nr 81 im. Bohaterskich Dzieci Łodzi, z Muzeum Miasta Zgierza, z Towarzystwem Przyjaciół Zgierza, Towarzystwem Uniwersytetów Ludowych, z Archidiecezją Łódzką, z Urzędem Gminy Zgierz, ze Starostwem Powiatowym w Zgierzu, Stowarzyszeniem Agroturystycznym Ziemi Zgierskiej. Zachowały się liczne pamiątki i dokumenty z organizacji zjazdów, począwszy od zwykłych rachunków, poprzez wyciągi bankowe, zaproszenia, listy gości, skończywszy na treści niektórych przemówień, są także zdjęcia i nagrania magnetofonowe. Zbiory Izby rozszerzyły się o inne eksponaty związane z II wojną światową. Dodatkowym efektem spotkań są liczne kontakty o charakterze prywatnym między organizatorami a byłymi więźniarkami lub ich rodzinami. W czerwcu 2020 r. minęły 34 lata od utworzenia Izby Pamięci Narodowej. Zbiory cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem. Dzięki księdze pamiątkowej możemy stwierdzić, że Izbę zwiedziły liczne grupy turystów indywidualnych i grupowych z terenu gminy Zgierz, z Łodzi,

Aleksandrowa, Ozorkowa, Poddębic, Głowna, Warszawy, Żagania, Krakowa, Wrocławia, USA, Anglii. Wśród zwiedzających byli uczniowie, zuchy, harcerze, studenci, emeryci, turyści z Finlandii, młodzież z Włoch i z Niemiec, z Rosji, Ukrainy, Białorusi, delegacje władz z Łotwy, Węgier, Litwy i naturalnie więźniarki obozu, które pochodzą z różnych stron Polski. W efekcie remontu części budynku szkoły w 2010 r. pomieszczenie Izby powiększyło się, mimo to nie wszystkie pamiątki były eksponowane z powodu braku miejsca. Zbiory eksponowane w Izbie zaspokajają potrzeby edukacyjne, są przedmiotem prac konkursowych, publikacji, filmów dokumentalnych. Ostatnia wizyta TV TRWAM miała miejsce w lipcu 2016 roku, gdy realizowano film dokumentalny Łukasza Bindka „Odebrano nam całe dzieciństwo”. Absolwentka szkoły w Białej Karolina Karolewska, obecnie studentka etnologii, podjęła tematykę filii obozu w Dzierżąnej w przygotowywanej pracy licencjackiej. Izba dysponuje nagraniami wspomnień obozowych, wyposażona jest w sprzęt audiowizualny. Położona jest przy szlakach turystycznych, informacje o niej znajdują turyści w przewodnikach i folderach. Przypomina, że podczas okupacji niemieckiej w centrum obecnych granic gminy Zgierz przebywały pod przymusem polskie dziewczęta brutalnie wyrwane z domu rodzinnego, pracowały ponad siły przez 12-14 godzin dziennie. Tęskniły do rodziców, były głodne, bite, poniżane. Najmłodsza miała zaledwie 8 lat. W sierpniu 2016 r. zbiory Izby zostały przeniesione do innego locum znajdującego się na parterze budynku szkoły w Białej. Latem 2019 r. ekspozycję ulokowano ponownie na piętrze budynku, ale w znacznie mniejszym pomieszczeniu. Ogółem Izbę Pamięci zwiedziło ponad 1400 gości, którzy zaznajomili się z losem dzieci polskich, którym Niemcy okupujący Polskę odebrali dzieciństwo, zdrowie, a niektórym życie.

Od 1986 do 2018 r. w zjazdach byłych więźniarek uczestniczyły: Donata Adamczyk-Matuszak, Helena Arabska-Szymulańska, Maria Bar-Małocha, Apolonia Beda-Szkudlarek, Henryka Bielawska-Śliwicka, Augusta Borowiec-Szyndler, Adolfina Cubrzyńska-Jakubowska, Halina Cubrzyńska-Kryszkiewicz, Maria Czechowska-Jessa, Czesława Czechowska-Ochocka, Józefa Czechowska-Stawna, Alfreda Drzewiecka-Bolińska, Aleksandra Delestowicz-Kraszewska, Czesława Henke-Dylewicz, Salomea Fraś-Jeleń, Maria Gmerek, Urszula Grenda-Susz, Jadwiga Heigelmann-Starosta, Teresa Iwicka-Piaskowska, Maria Kaczmarek, Emilia Kamińska-Mańkowska, Eugenia Kazimierczak-Krzywicka, Irena Kucharska-Herda, Maria Kucharska-Zielińska, Irena Kustroń-Keller, Halina Leśniewska-Domińska, Janina Maciejewska-Jastrzębska, Władysława Melczyk-Fitał, Daniela Mendalska, Irena Mirowska, Aleksandra Nowacka, Teresa Osińska-Stefaniak, Stefania Osińska, Krystyna Pacut-Szpigiel, Maria Przybylska-Osses, Krystyna Rosińska-Fintzel, Teresa Seemann-Owczarzak, Barbara Seemann-Wódka, Eleonora Sipińska, Gertruda Skrzypczak-Nowak, Apolonia Szkudlarek, Irena Szymanowicz, Henryka Kowalska-Śliwicka, Stanisława Śruba-Wilkosz, Urszula Włodarczyk-Stachowicz, Genowefa Wójcik-Kowalczyk oraz Helena Biederman-Galczewska, Ewa Hauke i Józef Witkowski. Do grona dotychczasowych uczestników zjazdów w 2017 i w 2018 r. roku dołączyli: Ewa Nowakowska, Joanna Maciejewska-Piotrowska, Jan Jaskot, Jerzy Jeżewicz. Uczestniczki zjazdów okazywały szczerą wdzięczność za umożliwienie im spotkań, za pamięć społeczeństwa i władz gminy Zgierz, zawsze serdecznie dziękowały za zaproszenie i wspólne chwile w Dzierżąnej, ale już nie w obozie.

Magdalena Hauke